

ВАСИЛЬ ЧАПЛЕНКО

Те, що його завершив мій перший посмертний ювілей

З моїх спогадів

— «Спогади про посмертний ювілей?! — може здивуватися читач. — Хіба може знати людина, як її після смерті святкуватимуть?» А письменниця Д. Гуменна, що я її зненацька зачепив був ув одній своїй рецензії, може навіть сказати, що я «уже зовсім ментально захворів на щіті (? — В. Ч.) манії величності і потрапив у болото, себто в своїй писання». (Це її автентичні слова, написані з іншого приводу, але про мене.)

Справді, це не зовсім звичайна річ — бути свідком і своїх посмертних ювіліїв. Он мій старший тезко Василь Королів-Старий хоч і дав своїм спогадам заголовок «Згадки про мою смерть», але насправді ніякої своєї смерті не бачив, навіть останньої, коли він, побувавши в лабатах гітлерівського «Гестапо», упав мертвий, непримітний уже на порозі своєї хати. А не бачив він тих своїх смертей з тієї простої причини, що в нього був такий добрий янгол-охоронець, який рятував свого підзахисного навіть замолоду, як ще він, учившися в полтавській духовній семінарії, був атеїстом. Тож тим більше цей янгол мав його (Василя Королева-Старого) під свою охорону тоді, як він у похилих літах уже був, як він став не тільки побожним, а й покатоличився. Ну, а в мене, як це всяке, либо нь, знає (про це свого часу подбав Іван Багряний, тепер уже небіжчик), ніякого янгола-охоронця не могло бути, а натомість були деякі такі мої «прихильники», які посприяли тому, щоб я зміг ще за життя і свою смерть побачити, бути свідком своїх посмертних ювіліїв, як про це читач довідається, читавши ці мої спогади. Хоч у цій частині буде спогад тільки про мій перший посмертний ювілей.

Еге, це мають бути до деякої міри мої спогади, бо, як писав М. Рильський (про себе, але це можна прикладти й до кожного), «либо нь, уже до старости дійшлося», коли «на мемуари тягне день при дні». Відомо бо, що як ото людина наближається до свого неминучого кінця, то її уже не хочеться дивитися вперед, себто туди, де на неї чскає той неминучий кінець. Аж із душі вернє, так не хочеться. Натомість вона воліє оглядатися назад (не «взад», як кажуть наші брати-галичани), туди, де була її молодість, де так солодко мріялось.. Хіба ж не солодко зводити на очі, як ото стояли ми впарі з дівчиною (як спогади пише дідок, дід, дідуга, залежно від віку, «дідуха», як йому до ста ро-ків) або з хлопцем (як пише бабка, баба, бабуна, бабега — остання такого віку, як і «дідуха») у сяйві місячної ночі, посплітившись руками, злившись в одно, згідно з відомою рекоменда-

цією святого письма. А садки цвіли й дихали весняним цвітом! А солов'ї витьохували, аж війляски йшли! А серця в наших грудях палах-котіли смолоскипами!..

Отим то наприкінці свого життя людина немов би сідає на коня задом наперед (не «задком», як кажуть наші брати-галичани). Ну, алеж кінь не зважає на це, він біжить туди, куди йому від невблаганної долі чи Бога призначено бійти, тобто до страшної прізви-смерти. Коник біжить, біжить, трюхкає собі помаленьку, а химерний вершник підгуциує, сидівши на ньому охляп, і тримається судомно поглядом за те, що чимраз більше від нього віддаляється. От тільки не знати, за що такий обернений передом назад вершник тримається руками: за гриву ж не можна. Невже за хвоста?

Це як іде звичайна собі вмируща людина. А як це буде надхненний від муз письменника чи який інший мистець, то йому сидіти на коні ще трудніше, бож відомо, що мистці іздять не на звичайних конях, а на крилатому Пегасі, який не просто біжить, а летить у прямуому значенні цього слова, вимахуючи крильми. От Іван Франко звертався до такого свого «романтичного» огіря:

Крилатий звірю, не пручайсь, не ржи!

А коли Пегас вимахує крилами, то, мабуть, добрих стусанів дає вершникові плечима тих дужих крил. То з того, то з того боку, аж той не знає, за який йому бік ухопитися...

Отож і мені, що ввесь свій довгий вік ходив у письменниках, випадає, либо нь, іхати не на якому, а таки на крилатому огірі Пегасі. Тільки ж чи маю я право на такого коня сідати? Адже самого довгого віку мало для того, щоб мати право на такому коні іхати! А щодо мене, то знайшлися люди, які наприкінці цього мого довгого віку прямо кажуть: «Ні, він не має на це аніякісінького права!» (Див. про це в моїй статті «Про занепад нашої літературної критики». «Визвольний шлях», кн. IX за 1966 р.).

Та й в «Енциклопедії українознавства», виданій у вільному світі, письменника В. Чапленка немає. А відомий критик Гр. Шевчук про це написав так: «Ах, місце (в літературі) здобувається... не числом (? — В. Ч.) задрукованого паперу, а талантом, розумом і вмінням сказати власне слово (!)». («Нові дні», ч. 34, листопад 1952 р., стор. 11).

Та як кожен з тих, що пишуть, звичайно вважає, що він має право іхати на Пегасі, хоч би як його від Пегаса відганяли, то й я сам думаю: «Маю... маю... маю таке право... Я його,

тєє право, вистраждав безсонними ночами, висидів у камерах ДПУ, виносив у пустелі Каракум... Ну, і «задрукували» таки чимало «паперу». А крім того, хай нас розсудить історія, а я тут подам тільки факти без будь-якої претенсії на гльорифікацію їх. Історія ж, кажуть, — безстороння Теміда.

Перш ніж говорити про перший літературний ювілей, слід сказати про те, що призвело до цього ювілею, коли, де і як письменник почав писати... літери, тобто, інакше сказавши, коли, де і як він ліквідував свою природжену неписьменність. Якщо вже мова про мене, то я не можу сказати, щоб мене хтось на самому початку «заучував» (як, здається, писав М. Левицький), не можу достеменно сказати й коли це сталося, але де і як я навчився писати й читати літери, — це пригадую. Навіть добре й яскраво, як і всякі спогади з раннього дитинства, пригадую. Це сталося ще в тому селі, де я, прийшов на світ, тобто в селі Миколаївці на Січеславщині. А повіт то був... не хочеться й казати, така була безглазда та назва: «Новомосковський». А столицею того повіту було місто «Новомосковське», чи, як казали наші селяни, «Номосковське», інколи «Немосковське». Було таке те місто, що в ньому на погано заабрукованих та піщаних вулицях, з порозтрощуваними на бруківці селянським сіном та сочломою, паслися кури, видзьобували порозсипуване зерно. А того зерна на бруківці було часом не мало, — інколи навіть суцільними пшеничними калюжками золотіло, як на возі десь мішок прорветься. То селяни везли зерно до парового млина Бродського, — единственного, можна сказати, хмаросяга в цьому місті, хмаросяга з струнким, виведеним збоку димарем. А втім, височила ще у самому центрі дерев'яна церква, ще запорізький тринадцятибанний, збудований без жадного цвяха собор. Біля того собору був майдан, де певними днями розташовувався базар, і мене батько частенько вже брав на той базар. Став на пам'яті, як я одного разу сидів на возі, глядів, щоб хто чого не вкрав, а батька близько не було, — коли це раптом як не шугне з бічної вулиці якась страшна чортопхайка, збиваючи хмару куряви. А коні, поприв'язувані до возів, у гущі тих возів, як не рвонуться, переполохані, їржуть тривожно, стають цапа. Один, недалеко від нашого воза, звівся на задні ноги, немов би його щось за повід підтягло, а потім став передніми ногами у ящик іншого воза. Я також злетів, переляканий до несстями, з воза і дременув шукати рятівника-батька...

Так отака то була та «Нова Москва»! Як відомо, вона ще й досі на старому місці стоїть, навіть «Велика жовтнева» не перейменувала її. Українці 1917 - 1920 роками спробували були назвати це місто Самарчиком, та не по-їхньому

вийшло. А от появі в цій «Новій Москві» страшної чортопхайки стала «знаком» для мене. Тільки ж якого року це було, хоч убийте, не згадаю. Бо я ж тоді календаря не бачив, а якби й бачив, то нічого в ньому б не побачив. Лишаю це питання для майбутніх дослідників моєго життепису: може, вони, порившися в архівах цього колишнього повітового міста, виявлять достеменно, коли в ньому вперше пролетів вулицями «ахтанабіль»...

Оточ десь біля того часу я, як майбутній письменник, і навчився розрізняти літери. А сталося це якось само собою, без спеціального з моєї чи моїх батьків заміру. Навчив мене це премудrosti «Петро Лікарівський». «Лікарі» — то були наші сусіди, їхня хата була через вулицю проти нашої хати, а «Лікарями» їх назвали, сказати б, за принципом матріярхату, бо «лікаркою»-шептуху була в цій родині тільки баба Явдоха чи Хівра — не пригадую добре, а справжнє їхнє прізвище, як я пізніше довідався, було «Басараб». Вона й мене не раз лікувала та відшптувала переполох та уроки. Якось вона — пам'ятаю це добре — прийшла до нас із курячими кісточками (з ніг), прикладала мені їх навхрест до голови, що дуже боліла («хтось недобрий зурочив», казала). І це... допомогло: голова перестала боліти. Не вірити? Я й сам тепер не вірю, але... факт залишається фактом: як рукою зняло. У цих «Лікарів» було двоє хлопців — отой Петро, старший за мене, і мій одноліток Хведір. Це й були мої найкращі побратими. Були ще два Саленки, що їхній двір був поряд із двором «Лікарівським»,rudі, аж червоні, так і вони належали до нашого гурту. Поряд з нашим дворищем жили Криворучки, і там були хлопці такого ж віку. Вони також брали жваву участь у наших щоденних гасаннях по садках та городах, найчастіше в нашому великому та густому садку, та на сковзялках узимку. Але верховодив у нашому гурті Петро Лікарівський. Частенько він і надував своєї «влади» найстаршого віком.

От, бувало, придумає він збирати вишневий глій у коробочки з-під сірників і складати це у сіннях нашої хати за дверми, з тим, щоб потім поділитись готовим. Та коли глею назбиралася так, що вже можна б і ділитись, він ніби востаннє пошле нас дерти ще, а сам поїсть назбираний, тільки скаже, що «хтось поїв», — не він.

Це, можна сказати, в мініяюрі прообраз деяких жанрів влади.

Так оце він, той Петро, що ходив уже до школи, і навчив мене, кажу, літер. За якусь там послугу з моєї боку чи, може, нагороду, не пам'ятаю, він виписав мені олівцем на дерев'яній (дощаній) стіні сараю, що був від вулиці, виперек подвір'я, а біля його причілкової стіні була висока хвіртка. Отож за отію хвірткою, відчиненою й притуленою одним краєм до сті-

ни (а це утворювало трикутний простір між нею та стіною), я й побачив уперше всю абетку, півнаписані, піввитиснені у м'якій сосновій дощці літери. Щоб вивчити цю абетку, я не раз ховався за тією хвірткою і, здається, навіть пробував писати літери на тій же такі дощці. А май перший учитель Петро Басараб брав під час подій 1917 - 1918 років збройну участь у боротьбі чи то більшовиків, чи то маєнівців (здається, цих останніх) з «українцями» в Січеславі. А втягнули його в цю боротьбу «українські» організатори повстання проти гетьмана Скоропадського, що поділили тоді наше село на сотні, мобілізувавши молодь, в тому числі й Петра Басараба. А як ця військова формація вирушила на Січеслав, то в Нижньодніпровському її перестрів із своїм загоном «батько» Маєн і, загроживши цим хлопцям скорострілами, примусив їх приєднатися до його «війська», і вони тоді, разом з амурськими боясками та матросами, взяли в бою з «гайдамаками» братів Горобців м. Січеслава. Отакий парадокс: ті, що йшли воювати за Україну, мусили битися з «українцями». І Петро пізніше, як повернувся в село, розповідав про «гайдамаків» як про ворогів, а також хвалився тим, що в «їхньому» штабі, що був на вокзалі, він бачив українську «друкарню» (з опису я зрозумів, що він говорив про печатку, а не про друкарню). Що з ним сталося пізніше, не пам'ятаю, бо вже тоді я відірвався від свого села.

Але повернувшись до своїх початків у мистецтві письма. Скажу тут, що олівцем я навчився водіти ще раніше. Оскільки в нашій родині атмосфера була до певної міри мистецька (бо май батько був «богомаз»), я досить рано почав малювати, а малював переважно коні. Були ті мальовані коні баскі, з довгими рясніми гривами та хвостами. Ба більше: у зв'язку з цим ще тоді до мене вперше посміхнулася «слава» (хай не сміються мої сучасні вориженські, вроді Кошелівця, Костюка...). Мої коні так подобались моїм побратимам, що вони замовляли мені, в тому числі й «Лікаренки» — Петро чи його брат Хведір, малювати їм коней у них на печі. То інша справа, що це пізніше спокутували «замовці», одержуючи добрих духопеликів від своїх матерів, а до моєї матері тільки зрідка доходили скарги на те, що я псує щойно помазані чисті білі стіни.

Читати справжні книжки я навчився пізніше, уже в школі. Але май вступ до школи був не зовсім звичайний.

Май дід і батько продали свою чудову, довгу й широку, з левадою, вербами та лозами садибу, продали надільну землю — 7 десятин, та й поїхали «на вжитки», на «Охвалим» (Акмолинська область, в сучасному Казахстані), де земля була нічия (кочові «киргизи» не бралися на увагу) і було її скільки хочеш. Це сталося

на весні, мабуть, 1909 року (як я вираховую цей рік, буде видно далі), а восени того ж року наїздила Україна іхав наш далекий родич Василь Кухар, що приїхав був з нашою родиною тільки на «розглядини» і тепер повертається, щоб звати свою сім'ю, і мене з ним послано вчитись, бо в новому селі (його називали селяни «Колодяжне», але офіційно, здається, воно називалось «Новопокровське», Атбасарського повіту). А що я вже знову звісно відомо, читав у межах граматки, то мене й прийнято зразу до другого «отделення» (другий рік навчання). Це було в міністерській «нізянській» школі, що була недалеко від нашої колишньої хати, а також від хати батьків моєї матері — Кухарів, у яких я тепер жив. Вчився я, очевидно, добре, завжди підносив руку, як учитель щось запитував, але було й таке, що відповідав я не зовсім добре. Наприклад, коли учитель на пояснювальному читанні запитав, що таке «ямщик», я швиденько відповів: «Той, що ями копає». А удосконалював я своє читання на печі, де вечорами сидів із своєю бабусею Кухарикою (забув навіть, як її було на ім'я, через те, що в побуті її фактично ніхто на ім'я не називав, а казали: «бабуся», «мама») і при світлі малого гасничка читав, пригадую, «Мартишку і очки». Бабуся слухала, але чи розуміла це, не знаю, а коли я не читав, сама оповідала якісь страшні казки, багато цікавіші за «мартишку», в яких був, наприклад, такий вислів: «повна хата костюків», тобто кістяків, мертвих. І я вночі жахається, уявляючи тих «костюків» у темряві нашої хатини. Це була, либільно, призвістка того, що в моїй літературній творчості відіграє не можна сказати щоб сприятливу роль таємний собі критик Г. Костюк.

Але в цій школі повчився я тільки до Різдва, бо на Різдво приїхали мої батько й мати. Головним промотором цього приїзду була мати, яка страшно не хотіла їхати на «Сибір» і там увесь час плакала, згадуючи свою матір. Ну, а батько, як мистець, теж любив їздити. Ідучи назад після Різдва, вони й мене забрали, бо, сказали, що в Колодяжному вже є школа. Мое знання «шкільної мови» було й після тримісячного навчання в школі, мабуть, не дуже добре, бо коли ми ночували в якісь «панській» хаті в м. Атбасарі і дівчина з тієї родини, школярка мого віку, звернулась до мене з словами «очини карандаш», то я не знати, чого від мене вона хоче. Я знати, що «одчинити» можна двері, — але «карандаш»? Проте, коли я вже опинився вдома, в новій, викладеній із саману хаті, засипаній аж по димар снігом, і разом з молодшим братом Юхимом вчили «урок», то вже краще розумів читане, як брат. Ми, наприклад, сперечалися про те, що значать слова в одному вірші «и поєсть дала ему». Я розумів уже ці слова, що та «старушка» дала хлопцеві сироті «пойти», а брат запевняв, що то вона

«посадила його на саночки — і поїзділа єму»,
тобто повозила його.

Це ми вже вчилися в школі, що її організували самі селяни в одній хаті, а навчав якийсь, здається, політичний засланець, що харчувався по черзі в батьків своїх учнів.

Але й я читав тоді ще не дуже добре, бо якось сказав здивовано батькові: — «І як ото ви так швидко вмієте читати?» Мені здавалося, що я так швидко ніколи не навчуся читати. Сидів я тоді на теплій лежанці чи на печі і розглядав календар Ситіна на 1910 рік. Це був перший календарний рік, що я його в своєму житті запам'ятав, і ця дата дала мені змогу визначити отою рік нашого переселення на «Охвалим».

І писати «твори» я почав таки на печі, тільки вже на справжній «українській» печі, бо мої батьки не витримали життя на чужині і повернулись незабаром на захід до с. Миколаївки, на Україну. Це сталося перед першою світовою війною, бо звістку про початок цієї війни я почув на одному хуторі, де мій батько фарбував дах, вікна й двері куркульської хати, а я йому допомагав, обстругуючи стару фарбу тощо. Але коли я почав писати, цього не скажу. Знаю тільки, що це сталося перед війною ще. І сталося якось само собою, без свідомого заміру стати письменником. Та хоч це сталося й на «українській» печі, але початок був аж ніяк не патріотичний. Такий початок, що за нього деякі наші «патріоти» можуть мене ще й камінням побити. Проте я не почиваю себе винним, бо не можу відповісти за історію наддніпрянської частини нашого народу, що аж до 1917 року не мав своєї національної школи. Тож я й почав писати тією мовою, якою навчали мене в школі, тобто російською.

(Далі буде)

У видавництві «НБ» можна придбати книжки ВАСИЛЯ ЧАПЛЕНКА

«МУЗА» — збірка оповідань — — — — —	0.75
«ЗОЙКА» — збірка оповідань — — — — —	1.50
«ІСЬКО ГАВА» — сатирична поема — — — — —	0.50
«ПІВТОРА ЛЮДСЬКОГО» — повість — — — — —	1.50
«УКРАЇНЦІ» — повість — — — — —	2.50
«УВОДИНИ ДО МОВОЗНАВСТВА» (конспект) —	0.50
«ЗАГИБЛЬ ПЕРЕМІТЬКА» — повість — — — — —	2.50
«ПРОПАЩІ СИЛИ» (українське „радянське” пісменництво 20-их років) — — — — —	1.50
«ДЕШО ПРО МОВУ» — збірник статей — — — — —	1.00
«УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА», т. II. — — —	2.50
«ЧОРНОМОРЦІ» — історичний роман — — — — —	3.00
«ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ» — — — — —	4.00
«ПИВОРІЗ» — історично-побутова повість — — —	3.00
«АДИГЕЙСЬКІ МОВИ — КЛЮЧ ДО ТАЄМНИЦЬ НАШОГО СУБСТРАТУ», кн. 1. — — — — —	2.00
«НОВІ ЗНАДОБИ ДО ЕТНОГЕНЕЗИ СЛОВ'ЯН ТА ІНШИХ НАРОДІВ». Етимол. досл., кн. 2.	2.00
«СПРАГА БЕЗСМЕРТТЯ» — — — — —	4.00

В. Ч—о.

У НЕТРЯХ ПРАЛІСУ

Байка

Здоровий Тигр-хижак
У нетрях пралісу коверзував усяк,
Гасав на всю свою охоту —

Нагонив переляк
На травоїдну та плоху дрібноту.
Там серну роздере тремтливо-боязку,
Там з'ість ягнятко... Ба й людину
Не обминає, двоногу, ту, яку
Не всяка зачепить наважиться звірина...

І довго Тигр отак не мав упину.

Аж якось він біжить, —
Гульк: а на дереві, в гілля упівшися, лежить
Старий Давун, по їжі спочиває

І на Смугнастого ні трохи не зважає.
Тигр зупинився. Як? Отак його,
Володає цих нетрів, пралісу всього,
Й за вухом не веде?!

Де відано таке зухвалство? Де?
Роззявив пашу. Клац зубами... клац!

Хвостом об землю бац...
А потім стриб — та Давуна за шию...
І з люті нереве, а вие.

Заскочений отак (бож добре спав!),
Давун додолу впав.

А ворог шию й голову до ґрунту тисне
(Хоч хвіст ще на дереві десь висне).
О, непереливки! Напружив тіло Гад

Не звивами — колесами страшними
І закидає ними

На тіло ворога, на спину його, зад,
Щоб захопити його в свої цупкі обійми.
Запекла боротьба: один хотє смерть з них

[прийме!]

Кого ж вона спітка?
Закине Гад свій звив Смугнастому на спину —

А той крутнеться й скіне...

А шиї Давуна з зубів не випуска...
Довгенько боротьба тривала отака.

Та от Давун таки свою петлю закинув
І стиснув Тигра так, що шию той покинув,

А Гад ще й дзьоб його отрутою у бік...
Задихав важко Тигр, свій висунув язик —

І витягся навік.

Це можна притулити й до людини.

Читачу! Чи не так
Поводився й людський хижак —

Перон ув Аргентіні?

Усіх він шматував,

Аж поки не напав

На тих, що начебто нікого не займають, —
На тих святих отців..

І вже його немає!

VASYL' CHAPLENKO

Те, що його завершив мій перший посмертний ювілей

З моїх спогадів

(Закінчення. Початок у НБ, ч. 272)

Надворі ревла снігова завирюха, вікна в нашій, купленій уже після повернення з «Охвалиму» і схожій на Шевченкову хату (як він її намалював) понамерзали, стали непрозорими більмами, а я лежав животом на гарячій черені і писав те, що підказувала завирюха, — вірша «Вьюга» («Хуга»). За цією першою спробою пішли такі віршовані «твори», як «Бог» та «Водопад», переспіви відповідних творів Г. Державіна, що їх ми тоді вивчали в школі. Переїрщував я та кож якісь вичитні в книжках казки, наслідувачи казку Єршова «Горбоконик». А як почалася війна 1914 року, то я, начитавшися звісток про хороброго дніського козака Кузьму Крючкова, цього казеного прототипа пізніших уже більшовицьких стаханових, ушкварив цілу поему «Кузьма Крючков», переписав чистенько в книжечку, зроблену із шкільного зшитка, на обкладинці намалював «російського ведмедя», що став на задні лапи й загрозливо реве, а нижче перемалював із якогось журналу російського вояка, який коле багнетом (когось), і підписав: «Смерть врагамъ Россіи!!!» (з трьома знаками оклику).

От бачите, який ганебний початок! Але знов кажу: це не моя ганьба, а ганьба нашої історії, ганьба 9/10 нашого народу на Наддніпрянщині й Кубані, що був на 100% національно несвідомий.

«Ганебність» цього початку покажеться де-кому тим більшою, що я ще перед тим бачив українські друковані тексти. Перший український друкований текст я бачив ув отому згадуваному вже календарі Ситіга, в якому була ко-льорова вкладка з малюнком «Гайдамаки», а назвороті надруковано Шевченків вірш «Літа орел, літа сизий попід небесами, Гуля Максим, гуля батько степами, ярами». Року (здається) 1913 моєму молодшому братові Юхимові після закінчення початкової (трирічної) школи подано «Маленький кобзар» Т. Шевченка. Я ту книжечку вивчив напам'ять, навіть співав такі тексти, як «Ой не п'ються пива, меди...» А малюнок дівочої голови, що був біля вірша «Ой одна я, одна, як билинонка в полі...» я ретельно перемалював, з наміром подарувати своїй першій любові Груні Коцюбівні, співучениці. На нещасти, по дорозі до «центру», де була наша вже двокласова школа (п'ять років навчання), я зайшов із цим малюнком до свого шкільного товариша Івана Плохого і показав йому в присутності його старшого брата Ілька, парубка. Той вихопив у мене цей малюнок із рук і більше не віддав. Я довго навіть не вірив, що таке

може бути між знайомими людьми, але факт насильства залишився: Ілько мені ніколи того малюнка не віддав. Пізніше я довідався, що він подарував його дочці чи небозі крамаря Бирси, яка була продавницею в його крамниці поблизу дворища Плохих, — уже «панського» вигляду дівці, що до неї він, либонь, залиявся. Мені казали, що вона прибила була той малюнок над прилавком як прикрасу, але я того не бачив, бо рідко коли в тій крамниці бував.

А втім, мати тепер жалю до Ілька я не можу, бо він страшно жорстоко загинув: йому розвалили голову сокирою «червоні терористи». Плохі були заможні селяни, і тієї ночі вирізано всю їхню родину, за вийнятком мого товариша Івана, який був тоді вже в якійсь армії, здається, в денікінській. Вирізано тієї ночі й подружжя Бирс, тільки ота дівка залишилась жива, бо тоді не очувала вдома. Я описав це страхіття у своїй ранній повісті «Кругойдучі вітри», що була надрукована в ч. 3 альманаху «Плуг», тільки подав ці вбивства не як акти «червоного терору», що йому 1919 року виспівував гімн В. Чумак, а як грабіжницькі вчинки, з якими уже після революції боролася й «радянська влада».

А згадав я й цей епізод з малюнком ще й тому, що малювання мало бути трохи чи не моїм покликанням. На пораду вчителя, мене мали післати до якоїсь московської мальської школи, і тільки початок війни 1914 року цьому перешкодив. Я ще довго й пізніше малював, переважно олівіцем та акварелями, але ніякого пуття з того мого малювання не вийшло. Не судилося. Усю мою творчу снагу забрала мова й мовне мистецтво — письменство. Але також, як наприкінці цієї моєї «кар'єри» засвідчив Гр. Костюк, без великої користі для мене й моого народу. Ну, що ж. Буває й таке з людськими спробами.. Тільки ж, мабуть, ці Костюкові запевнення мене не переконали, бо інакше я б не писав хоч би й жартом (чи не на кутні?) оцих моїх скромних спогадів. Горбатого ж, кажуть, тільки яма випростує.

Була в нашій школі вчителька Марія Павлівна (прізвища не пам'ятаю), типова вчителька, з пенсе на носі, але, як пригадую, була така привітна до школярів, приемна, і хоч я в ній не вчився, але й мені подарувала «Мальовані казочки» та ще пустила в обіг «Не любо — не слухай, брехать не мішай», а також — якщо не помиллююсь — збірочку байок, з яких пам'ятаю Євгеніві Гребінчині. «Мальовані казочки» я з любов'ю власноручно оправив (бо один учитель привчав нас, школярів, до того), зробивши

спинку з доморобного материного полотна (бо інших тканин у хаті не було). Пізніше я цю улюблену книжечку передав братові Максимові. А «Не любо — не слухай, брехать не мішай» та байки — пригадую — я читав уперше... на даху церкви. Це було в нашому селі Миколаївці, на весні. Батько фарбував цю церкву, а я йому потроху допомагав, зафарбовуючи великі площини, наприклад, омофор та одяг Покрови над головним ганком церкви. Між іншим, сталося тобі було так, що я мало не загинув. Приставив батько до стіни на височенній дзвіниці, на риштованні, драбину, на який я мав щіткою, прив'язаною до довгого держака, фарбувати тую стіну зокола, — і я став був на якийсь там щабель. Ale тільки но вмочив щітку у фарбу та підніс її, трохи відхилившись, щоб досягти карниза, — як драбина хіт! Якби батько вже відійшов був від мене, то вже оці спогади ніколи б у вічності не були написані, бож, як уже я сказав, янгола-охоронця в мене не було... Батько притиснув драбину до стіни, драбину й мене разом з нею. Ale ще й досі в мене холоне тіло, як я туло мить ізгадаю... А втім, я, либо, даремно сказав, що й тоді в мене вже янгола-охоронця не було. Можливо, що він ще був і та-кож дещо зробив для моого порятунку. Bo коли я сидівши вже на розігрітому весняним сонцем бляшаному даху, читав про те, «як ми з дідом хаянівали, а батька ще й на світі не було», а сміх мене просто душив, то я стримувався, щоб не сміятись. Мені бо здавалось, що на церкві прих сміятись. Кажу «здавалось», бо я був певен тільки, що в церкві гріх сміятись, але на церкві, може, вже й не гріх було. Не було певності, що гріх, тим я й чміхав час від часу. Ну, а це, мабуть, таки відганяло від мене того невидного янгола-охоронця. Словом, справа ця була неясна. Ясніша вона була тоді, як я трохи раніше уявив був участь у розгрі залізних ковзанів, що й оголосив син нашого врядника (поліцая). Залізні ковзани — це була не тільки для мене, а й для всіх інших учасників розгрі велика спокуса. Ми звичайно сковзалися на саморобних, дерев'яних, з обручевими підрізами ковзанах, а залізні, що коштували чи не цілий карбованець, були для нас, селянських хлопців, недостяжним ідеалом. Отож і я, давши тому врядниченкові копійку, — пригадую — дуже широко молився в церкві, дивлячись на образи, щоб Бог допоміг мені тії ковзани виграти. Це єдиний у моєму житті спогад, що дає мені уявлення про релігійне почуття, — більше таких переживань у мене, навіть під час великих небезпек для моого життя, не було. На жаль, я тоді ковзанів не виграв. А разом із цим розвіялася і моя віра в силу молитви.

Багато більше говорили мені слова з байки Є. Гребінки: «Ізліз мій дядько на дзвіницю, та знай гука...» Я сам був на дзвіниці, і ця мова була прямим висловом моого душевного стану,

— рідна мова... Ale це я тепер кажу, що рідна, а тоді я цього не тямив. Тим більше не розумів того, що треба й мені писати цією мовою. Читав, співав рідною мовою, а того, що треба й самому писати по-українському, не усвідомлював. Та й технічних можливостей у мене до цього не було: я ж не знатував українського письма. Читав, угадуючи цілі слова, а писати (якби й спробував) не вмів. Взагалі ж кажучи, я ототожнював українські вірші з піснями (тим і намагався їх співати). Щодо властивої української пісні я пригадую такий для мене яскравий випадок. У нашій школі вперше була влаштована різдвяна ялинка. Ґоля ялинки учні декламували вірші. Звичайно, це були російські вірші. Я декламував вірш Некрасова «У дядюшкі Якова сбойна макова». Змісту цього вірша я фактично не розумів, як не знаю й досі, що таке «сооина», а в приступних мені слівниках російської мови цього слова немає. Коли я вчив цього вірша напам'ять, читаючи вголос, то це чомусь дратувало батька, і він «передражнював» слова «куни, сменяй» на «купи, свиня». Проте я завчив текст добре, і вчитель мене після декламації похвалив. Учитель той був Кузьма Прохорович Рускевич, свідомий білорусин, як я пізніше довідався. Та найцікавіше для мене того вечора було інше — не моя та інших школярів декламація. Коли свято фактично скінчилося, вчителі та вчительки зібрались у гурток (а між ними й ота яскрава, в яскравій, здається, червоній сукні Марія Павлівна) і заспівали хором «Тече річка невеличка з вишневого саду». Це я вперше в житті почув, як «пани» співають селянську пісню. І враження в мене було надзвичайне. Співання це мене просто обчарувало.

Ale знов таки це було щось тільки святкове. Вчителі проспівали по-українському, а до нас говорили «по-панському». Отже, й це не розбуркало моєї національної свідомості. Очевидячки, потрібен був якийсь великий суспільний струс, загальний рух, щоб ця свідомість прокинулась. I таким для мене струсом були події 1917 року. Тільки ж не самі події зробили безпосередній поштовх у цьому розумінні, а одна людина, мій шкільний товариш (уже в павлоградській учительській семінарії, куди я вступив 1916 року).

Ale тут мені знову доводиться згадувати факт, що межує мало не з національною зрадою. Отой мій шкільний товариш був свідомий український більшовик. Так він себе після революції називав. То правда, що українських більшовиків як помітної суспільної сили на Україні того часу не було, але одиниці все таки були: М. Скрипник, Д. Затонський, В. Шахрай, ну, і оцей мій товариш, що став пізніше, уже в 20-их роках відомий як Є. Гірчак. Яке було його справжнє прізвище, я не знаю. У нашій семінарії він був «Алексєєв», але це, мабуть, було приbrane прізвище, бо він казав мені, що в на-

шій семінарії він переходитимався від царської поліції, казав, що сидів у в'язниці раніше. Та й був він найстарший серед усіх нас. Отож він і приніс одного дня до клясу Шевченкового «Кобзаря», показав іншим, а в тому числі й мені. А як я здивувався, що є такі великі українські книжки (бо до того знав тільки оті, згадані вище дрібненькі книжечки («Маленький кобзар» таки справді був маленький), він (Алексеєв би то) сказав мені: «Та й ти ж українець». І мені тоді наче розвиднилось у голові, ніби звівся на очі якийсь інший світ.

Після цього він повів мене на своє мешкання й показав інші українські книжки, зокрема, пригадую, «Проблеми виховання й навчання» Я. Чепіги (Зеленкевича), як я пізніше довідався, відомого українського педагога, що активно виявляв себе й пізніше, у 20-их роках. Ще більше мене здивувало, як він (Гірчак-Алексеєв) показав мені й листи від Чепіги, писані українською мовою. Виявилось бо, що й приватні листи можна писати по-українському, необов'язково так, як звичайно тоді в нас листи писано: «Во первых строках моего письма...» «поклон от ясной зори до сырой земли...» Коли почались різні збори та мітинги, Алексеєв завжди виступав на них з промовами, його вибирали до різних комітетів тощо. А потім він зник з поля мого зору, і я знов почув про нього аж тоді, як він став замісником «наркома» освіти М. Скрипника. Про те, що він називався ще «Гірчак» (а не тільки «Алексеєв»), я довідався від нього ще в семінарії, а коли я почав друкувати свої перші українські писання, то став підписувати їх цим псевдонімом, тільки замість «Є» писав «В».*)

Довідавшись від Гірчака-Алексеєва, що я українець (історичний парадокс!), я пішов далі за нього в своєму українському патріотизмі, а коли та влада, що він був причетний до її створення, стала мене переслідувати, я ніколи не звертався до нього по допомогу. Я в той час зневажав уже його разом з його владою. Це тим більше, що він став усякovo «викорінювати» націоналізм в українській та білоруській мовах. Пригадую один дуже для мене показовий факт. Коли за постишевського терору мене викинуто з роботи в Луганському педагогічному інституті та виключено з професійної спілки, я поїхав до столиці — Харкова шукати якогось рятунку. Я мав звернутись до «Укрнауки», що її очолював галичанин Баран. «Укрнаука» містилася в будинку Комісаріату освіти, а Баран мав прийняти мене наприкінці робітного дня чи, мо-

же, навіть увечері, не пригадую виразно. Іду я безлюдним притемненим уже коридором, а на зустріч мені — Гірчак (я його зразу відзначив, хоч після Павлограду ніколи не бачив, — високого, з блідою, прищупленою шкірою обличчя). Нагода для звернення до нього була чудова (вічна-віч у безлюдному коридорі), але я навіть не подумав про те, щоб обізватись. Я, кажу, зневажав його, як і всю ту жорстоку владу, що застяла трупами голодних селян вулиці Луганського, звідки я тоді приїхав.

Він мене, здається, не відзначив чи, може, удав, що не відзначив, та й, либонь, поспішав кудись.

Отакі були мої взаємини з цим «справжнім» українським більшовиком. Чи це ганебний факт у моїй біографії? Не всі, мабуть, негативно відповіли б на це питання. У всякому разі Я. Славутич, що організував був свого часу мою ювілейну сторінку (на моє 60-річчя) у вінницькій газеті «Український голос», цей „ганебний факт“ із моєї біографії викреслив. А втім, це могли зробити й редактори цієї газети, — не знаю певно, хто. Та це й не має важливо сконстатувати те, що для українського патріотичного середовища таке національне прозріння, як було в мене, неприйнятне. Мій перший український вірш був написаний на вимовну тему: він мав заголовок «Стежка додому». На жаль, це не була моя оригінальна ідея, бо я її запозичив із читанки, виданої в Січеславі за редакцією інж. І. Труби з назвою... «Стежка додому». Для історії цей вірш не зберігся, та й я пам'ятаю з нього тільки оцей заголовок. Звичайно, жалкувати за ним не доводиться. Це тим більше, що він не був ще вирішним моментом, бо й після нього я написав був одного вірша російською мовою, щось на тему про те, що «ласточки прилетели» (бо це ж було весною — нагадаю — 1917 року). Написав я цього вірша й поніс показати вчителеві І. Марченкові (вірша мали вмістити в стінній газеті). А він тільки глянув на мое писання — та як визвіриться на мене: «Що ви собі думаєте? Думаєте, що здобудете славу в російській літературі? Там і без вас досить!» Цей мій улюбленій учитель остаточно мене, ще не свідомого на всі 100 відсотків новака, присоромив, і я після цього став писати вже тільки по-українському. (Хоч отої російський вірш таки був — скільки пам'ятаю — в стінній газеті уміщений). Але не можна сказати, що я думав тоді про якусь славу, що її міг здобути на рідному полі, — швидше я співав так, як птах співає.

Учитель павлоградської вчительської семінарії Іван Марченко був другим після Гірчака моїм «просвітником». Хоч він викладав у нас природознавство, але прищеплював нам і любов до української мови та письменства. Пам'ятаю, як він чудово читав нам у клясі Винниченкове оповідання «Студент», — я й досі пам'

*) Підпись «В. Гірчак» в одному з УРДП-івських збірників — «Наші позиції», належить не мені, а членові УРДП Дубинцеві. Коли я, зустрівшись з ним, запротестував проти вживання моєго псевдоніма, він тільки посміхнувся посолом, але ніяк не пояснив цього (хоч і знає, що це мій псевдонім).

таю це читання і й досі через те люблю це Винниченкове оповідання. Він і сам був схожий на Винниченка, — з еспанською борідкою. Вибравши декількох із нас, у тому числі й мене, він посадив нас перекладати підручник анатомії й фізіології людини Зав'ялова. Чудне це було перекладання, але яке воно показове для початків нашої національної роботи в школі! Головне, що ми всі щиро вірили в доцільність такої роботи. Пізніше у нас з'явився й викладач української мови та літератури — мініатюрний чоловічок на ім'я й прізвище Прохір Воронин, як я пізніше довідався, український письменник, автор оповідання «Як я виграв у товариша вчителя бляшаного самовара». Якщо не помилуюсь, — він був з Кубані чи хоч працював там раніше. Але він був не довго, а після нього до нас прислали дуже молодого викладача, з якоюсь незвичною нам правобережною вимовою (але не галичанина). На жаль, його прізвища не пам'ятаю, хоч я з ним щиро заприятелював був. Його незабаром мобілізували денкінці як старшину, і він, відходячи від нас, роздав нам свою українську бібліотечку (не безпосередньо, бо це було під час літньої перерви, а через сина директора семінарії Віноградова), — мені дав з написом «Історію українського письменства» С. Єфремова, і я ввесь час зберігав цю книгу як дорогу пам'ятку. А сам цей молодий учитель трагічно загинув зразу ж після мобілізації: коли ці вчителі-старшини ночували в сільській школі, на них сонник, напали більшовики і всіх вирвали.

Отаке не легке було мое «українське народження». Але знову таки — воно було таке, як і в 99% інших наддніпрянців та кубанців. Зате я завзято я взявся потім надолужувати «пропавший час» для моєї української свідомості. Я був перший у нашій семінарії, що виступив з доповідю про Т. Шевченка по-українському. Хвілювався, боявся, що зіб'юся, в роті мені пересихало, але таки довів доповідь до кінця, а не зразу зробило мене «найвидатнішим українцем» у семінарії. А потім з мого почину ми, ті, що пробували писати (крім мене, ще П. Вільховий, І. Тетерко й ін.). почали видавати рукописний український журнал «Згода». Сварок між нами перед тим ніяких не було, щоб треба було миритися, а просто це було нове для мене слово. Я записував у своїй шкільний записник «Товарищ» різні нові для мене українські слова, такі, як „згода”, „папір”, „олівець”, і ота «згода» мені особливо вподобалась. Я обмалював це слово вінком, скопійованним із обкладинки творів М. Коцюбинського, що їх вилала «Книгостілка» за редакцією С. Єфремова. У тій «Згоді» більшість творів віршованіх і невіршованіх, вийшли з-під моєї пера, але були підписані різними псевдонімами. А що це видання було в одному примірнику, а я був його «головний редактор», то воно й зберігалось у мене, я

його й додому забрав, як іхав на літні вакації, приїднавши його до небагатьох ще у мене українських книжок (усі вони вміщались у невеликій, оббитій кольоровою бляхою скринці). Це були оті «Мальовані казочки», «Не любо — не слухай, брехать не мішай», якась «Методика природознавства» (не пам'ятаю автора) і ще дещо — не пам'ятаю, що саме. Проте, коли на самі Зелені свята 1919 року до нашого двору під'їхали «чекісти» і почали робити трус, то головний із них, матрос, уже мав підставу сказати: «Чому в тебе самі українські книжки?» Як матеріял для обвинувачення «чекісти» забрали оту «Згоду»... (Цей трус і арешт я описав в оповіданні «Мій перший біль»). Це було перед наступом Денкінів на Січеслав, а нас, павлоградських семінаристів, заарештувало ЧК, розшукуючи по селах, на тій підставі, що дехто з наших семінаристів був у Вільному козацтві. Який зв'язок мало Вільне козацтво з денкінцями, це тільки ЧК знала. Я в Вільному козацтві не був, не були й двоє моїх міколаївських товаришів — Андрій Щербина та Грицько Бутенко, але нас усіх заарештовано й відвезено до Новомосковської ЧК. «Найпідозрілішою» особою з нас трьох був я: високий, у довгій салдатській шинелі, яку приніс батько з фронту, з речевим доказом — отію «Згодою», я був „справжній“ воїн чи „вільний козак“. І мене найбільше допитували, зокрема крутили навколо одного великого вірша, в якому були рядки «Убили... Хто? Якісь люди. Такі, як він, людські облуди, що хочуть жити, що хочуть крові.» Слідчий на прізвище Мелехов (дінський козак) убачав в оціому «хочуть крові» натяк на ЧК, хоч я написав це з приводу баченого біля брами нашої семінарії убитого. Семінарія наша містилася в панському маєтку за містом (Павлоградом), велике подвір'я було обгорожене, з брамою, і ото біля тієї брами ми одного зимового ранку побачили замерзлий труп убитого: лежав ницьма, притрушений снігом. Хто його вбив і хто він був, ми не знали. Це на мене зробило таке враження, що я й написав отого вірша. На щастя, той вірш був підписаний якимсь моїм псевдонімом, і я сказав, що не я його написав. Слідчий також допитувався мене, чи я «не занимався» антирадянською агітацією, і в мене мимоволі вихопилось: «Пока что не занимался». — «А.. Пока что!? А потом будешь?!» А мені просто трудно було говорити по-російському.

У зв'язку з цим арештом я мав мій перший... посмертний ювілей. Тоді до моїх рідних дійшла була чутка, що мене розстріляно, і мати найняла по мені панаходу. А чутка ця постала на підставі близького до правдоподібності фактів. Коли нас «гнали» з Новомосковського до Січеслава — конвойні йхали на конях а ми йшли пішки, — і ми зупинились біля волосної управи в селі Підгородньому, один із місцевих «активістів» сказав конвойрам: «Ta на-

віцо їх вам туди (до Січеслава) вести?.. Одведіть їх он туди в жито — та в розмен!» При цій розмові, на ганку, були ще якісь місцеві селяни, і ми ім сказали, що ми з Миколаївки, — отож ця чутка й пішла туди, до Миколаївки.*)

А жита тоді вже, справді, були такі, що могли приховати всяке вбивство. І вони починалися зразу за Кілчінню, річкою, що кривуляється протягом глибокому річищі недалеко від волости. Через ту річку був місток, через який нам треба було переходити, а за містком — уже й жита, що аж дзвеніли жайворонячим співом.

Але конвоїри, мабуть, мали наказ доставити нас живими до ГубЧК і отієї «поради» не послухали. Те, що ми пережили в підвалах цієї жахливої установи — це вже були „посмертні” митарства. Сиділи в темному підземеллі, де не можна було навіть роздивитись, хто ще сидить, жінки й чоловіки разом (пригадую якусь „даму”, що була серед нас, були навіть якісь польські ксьондзи). А як вартові переводили до в'язниці скомандували (уже на подвір'ї): «Залізяку на пузяку, гол!» А як треба було вже евакуювати, то погнали до Дніпра, позаганяли в баржі, якими возили звичайно картоплю та яблука. Ці баржі були недалеко від залізничного мосту через Дніпро. Того ж дня ден'кінці почали наступ з боку Нижньодніпровського, почали обстріл барж із скорострілів. Охорона почала тікати, і ми кинулись вилазити з тих барж, — так порозігались. Як переходив я потім з Андрієм Щербиною та ще з одним нашим товаришем через міст, то ми бачили сині трупи китайців, убитих під час бою. Китайці ж та латиші тоді були основою червоної армії.

*) Село Підгороднє було тоді дуже збільшоване, у ньому ж було багато таких, що тільки жили в селі, а працювали вже на заводах у Нижньодніпровському. Але при цій нагоді не можна не згадати й того, що написав про нього В. Кравченко в своїй книзі „Я вибрав волю”: під час колективізації підгородянами варили кінські кізяки і це ю. Так революція „нагородила” їх за „велику революційність”.

В. Кириленко

Ще раз: Хрушцов і Україна

На цю тему в українській еміграційній пресі писано вже не раз, але, як виявляється, не всіх наших людей ті писання переконали. Нещодавно в журналі «Нові дні», ч. 268, якийсь читач К. Добрій у листі до редакції написав: «Хрушцов був українець», а редакція хоч і дала свою заувагу до його листа, але твердження, що Хрушцов — українець, не спростувала. Підтримують цю хибну думку й деякі американські видання. Наприклад, у журналі „Time”, у статті, надрукованій з приводу смерті Хрушцова, прямо сказано, що він українець. (Між іншим, цей останній факт для цього журналу має особливу вимовність: бувши взагалі протиукраїнським і замовчуючи переслідування українців на Україні, він накидає Хрушцова Україні).

А тим часом маємо неодноразові заяви самого Хрушцова про те, що він — росіянин. Ба більше: у своїх спогадах, виданих за кордоном англійською мовою „Khrushchev Remembers”, Хрушцов з'ясовує свої відносини з українцями і своє ставлення до України в досить повному вигляді. Я пишу «в досить повному вигляді», бо насправді в цих спогадах він замовчує шкідливі для України моменти з своєї діяльності, і тільки редактор та автор коментарів до цих спогадів Е. Кранкшов „доповнює” його. От у передньому слові до «Повернення на Україну», в якому Хрушцов оповідає, як Сталін настановив його першим секретарем ЦК КП(б)У, Кранкшов відзначив, що Хрушцов не тільки відновив знищений під час «чистки» партійний апарат, а й провадив далі «чистку» та русифікував Україну. Е. Кранкшов написав: «Але ѿтак, як Хрушцов будував, чистка тривала далі». А потім: «Але Хрушцов не згадує про друге своє завдання — завдання русифікації України шляхом вилучення з органів влади й керівних позицій всіх українців, яких можна було підоозрівати в місцевому патріотизмі, так званих «буржуазних націоналістів», та знеохочування людей щодо вживання української мови у школах тощо... Офіційним вимірданням для такої політики здійснювалося з великою жорстокістю, було те, як Хрушцов казав у своєму виступі влітку 1938 року, що, мовляв, треба було знищити тих, хто «хоче сприяти німецьким фашистам, поміщикам і буржуазії та зробити українських робітників і селян рабами фашизму, а Україну — колонією польсько-німецьких фашистів» (стор. 105).

Хрушцов спочатку відмовлявся брати на себе обоєзки першого секретаря ЦК КП(б)У. На це він подає (у спогадах) три причини: а) йому прикро було «спихати» з цього посту С. Коссіора, який свого часу допоміг йому перехвати до Москви вчитися, б) він не вважав себе досить готовим для такої відповідальної робо-

Мовники, поможіть нашим редакторам написати по-українському такі фрази:

«Редакція „Нашого Світу” щиро гратулює проф. Фединському вибору та бажає й на тому пості гарних успіхів.»

«Видніють віцій слова:
Воскресне Україна, в стане.»

«Плаваючий Університет, згорів, охоплений вогнем на всіх чердаках, в наслідок вибуху пального і газоліни.»

«Відбувся з'їзд української кооперації.»